

Sustainable Economic Development in Islamic Society with a View to the Prohibition of Forced Labor

Mohammad Lotfi¹, Mohammad Ali Heydari^{2*}, Ahmadreza Tavakoli³

1. PhD student, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran.

2. Assistant Professor, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran.

3. Assistant Professor, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran.

ARTICLE INFORMATION

Article Type: Original Research

Pages:31-44

Article history:

Received: 26 Aug 2024

Edition: 05 Nov 2024

Accepted: 13 Jan 2025

Published online: 27 Sep 2025

Keywords:

Sustainable Development,
Economic Development,
Prohibition of Labor, Work
and Effort.

Corresponding Author:

Mohammad Ali Heydari

Address:

Iran, Najafabad, Islamic Azad
University, Najafabad Branch,
Department of Jurisprudence and
Fundamentals of Islamic Law.

Orchid Code:

0000-0003-3821-9684

Tel:

09131312195

Email:

ma1.heidari@yahoo.com

ABSTRACT

Background and purpose: Sustainable economic development is the concern of most political systems and economic and social planners, which, due to the importance of human work and effort, has a significant connection to forced labor and forced labor. In this regard, some teachings of sustainable development in Islam pay attention to the prohibition of forced labor, which is also the focus of the present study.

Materials and Methods: The method of the present article is analytical and descriptive, and the research tool is also library.

Ethical Considerations: In writing the present article, documented referencing and trustworthiness have been the basis.

Findings: Prohibition of forced labor from the perspective of Islamic sustainable development requires not causing harm to the individual, people, or the environment; it also sets decent work as the criterion by preserving the dignity of individuals and is far from employing children; and it also emphasizes income from halal businesses and individual independence and giving authenticity to work and effort.

Conclusion: Policy-making in Islamic sustainable development is not only dependent on the abundance and accumulation of wealth, but also requires attention to eliminating poverty from the society and taking into account religious considerations related to the source of labor, including earning halal income, acquiring legitimate wealth, rejecting individual and group exploitation, and applying ethical rules in economic contracts.

Cite this article as:

Lotfi, M; Heydari, M-A; Tavakoli, A. *Sustainable Economic Development in Islamic Society with a View to the Prohibition of Forced Labor* .Economic Jurisprudence Studies. 2025.

فصلنامه مطالعات فقه اقتصادی، دوره هفتم، شماره سوم، پاییز ۱۴۰۴

توسعه اقتصادی پایدار در جامعه اسلامی با نگاهی به منع بیگاری

محمد لطفی^۱، محمدعلی حیدری^{۲*}، احمدرضا توکلی^۳

۱. دانشجوی دکتری، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران.

۲. استادیار، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران.

۳. استادیار، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: توسعه اقتصادی پایدار دغدغه اغلب نظام‌های سیاسی و برنامه‌ریزان اقتصادی و اجتماعی است که به دلیل اهمیت کار و تلاش انسان، ارتباط قابل توجهی به بیگاری و کار اجباری دارد. در همین راستا برخی آموزه‌های توسعه پایدار در اسلام بر منع بیگاری توجه دارند که محور پژوهش حاضر نیز می‌باشد.

مواد و روش‌ها: روش مقاله حاضر تحلیلی و توصیفی و ابزار انجام پژوهش نیز کتابخانه‌ای است.

ملاحظات اخلاقی: در نگارش مقاله حاضر، ارجاع‌دهی مستند و امانتداری مبنا قرار گرفته است.

یافته‌ها: منع بیگاری از منظر توسعه پایدار اسلامی مستلزم ضرر نرساندن به فرد، افراد یا محیط زیست است؛ همچنین با حفظ کرامت افراد، کار شایسته را ملاک قرار داده و از بکارگیری کودکان به دور است؛ و بر درآمد از کسب و کار حلال و استقلال فرد و اصالت دادن به کار و تلاش نیز تأکید دارد.

نتیجه: سیاست‌گذاری در توسعه پایدار اسلامی تنها منوط به تکثر ثروت و انباشت آن نیست، بلکه مستلزم توجه به رفع فقر از ساحت جامعه و در نظر گرفتن ملاحظات شرعی مربوط به منبع بیگاری از جمله کسب درآمد حلال، کسب ثروت مشروع، نفی استثمار فردی و گروهی و کاربست قواعد اخلاقی در قراردادهای اقتصادی است.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

صفحات: ۳۱-۴۴

سابقه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۰۵

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۳/۰۸/۱۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۲۴

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۷/۰۵

واژگان کلیدی:

توسعه پایدار، توسعه اقتصادی، منع بیگاری، کار و تلاش.

نویسنده مسئول:

محمدعلی حیدری

آدرس پستی:

ایران، نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد نجف آباد، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی.

تلفن:

09131312195

کد ارکید:

0000-0003-3821-9684

پست الکترونیک:

ma1.heidari@yahoo.com

۱. مقدمه

توسعه اقتصادی پایدار نیازمند ارتقاء کمی و کیفی بسیاری از مؤلفه‌های فردی و اجتماعی در یک جامعه است که هم از حیث تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی و هم از حیث رغبت و تمایل افراد جامعه یا فراهم بودن بستر برای ایجاد یک الگوی توسعه قابل توجه است. بدین معنا که شرایط قانونی و مقررات مربوط به کار و کسب درآمد، انباشت ثروت، برقراری عدالت، استفاده از روش‌هایی که منجر به تضييع حقوق دیگران نشود و یا اینکه باعث سلطه ثروتمندان بر فقرا نشود، حائز اهمیت خاصی است. این موضوع به طور مشخص تحت عنوان بیگاری یا کار اجباری و استثمار نیز از آن یاد می‌شود که در طی آن، فرد یا افرادی بدون ملاحظات انسانی و حقوق بشری تنها در بخش کم یا ناچیزی از کار و تلاش خود سهمیم هستند و بیشتر تلاش آن به جیب سایر افراد یا حتی دولت سرازیر می‌شود. هم قوانین بین‌المللی حقوق بشری و هم اغلب قوانین کشورهای مختلف تلاش دارند تا با اتخاذ تدابیری از بروز پدیده بیگاری جلوگیری کنند، اما میان قوانین و آنچه در عمل رخ می‌دهد، تفاوت بسیاری وجود دارد. در نزد مکاتب مختلف حقوقی و توسعه نیز بر اهمیت نفی بیگاری، کار اجباری و بدون دستمزد نیز تأکید شده و بخش مهمی از قوانین در ارتباط با اصلاح ساعت کاری، تعیین حداقل دستمزد برای کارگران، حق اعتصاب و اعتراض آنان و در کل ایجاد یک بستر عادلانه و رو به پیشرفت و ارتقاء توجه نشان داده شده است.

توسعه یافتگی امری جهان شمول و در گرو بهره‌جویی از سرمایه‌های انسانی مشترک علمی، فنی و اندیشه‌ای درون و بیرون قلمروهای ملی

است. از آنجا که توسعه اقتصادی به معنای رسیدن به همه بایسته‌ها و شایسته‌ها در فعالیت‌ها و مسائل اقتصادی است، به طور طبیعی از نظر اسلام، این امر از اهمیت و ارزش بسیاری برخوردار خواهد بود؛ زیرا، اقتصاد مایه قوام اجتماع بوده و ستون اصلی آن را تشکیل می‌دهد، به طوری که فقدان آن بدین معناست که مردم و اجتماع توان ایستادن نخواهند یافت و به فقر دچار شده و فروپاشی اجتماعی به سبب عدم تحقق فلسفه وجودی اجتماع را رقم می‌زند. از نظر آموزه‌های قرآن، اقتصاد در اجتماع چنان از اهمیت و ارزش والایی برخوردار است که در کنار مسائل محض عبادی و اصول دین چون یکتاپرستی و معادباوری و رسالت مطرح شده و خدا در کنار نماز از مردم می‌خواهد تا انفاق کنند و زکات بدهند. اما این توسعه نیازمند در نظر گرفتن ملاحظات است که از جمله آنان نفی مناسبات قانونی ناعادلانه میان افراد در حوزه شغلی و کاری، استفاده از ظرفیت کارآفرینی افراد و تلاش برای ارتقای زندگی جمعی و فردی در جامعه است. ضمن اینکه با توجه به اهمیت نفی بیگاری و برقراری مناسبات عادلانه برای بهره‌مندی فرد از کار و عمل اقتصادی خویش، دین اسلام و آموزه‌های فقهی نقش مهمی ایفا می‌کنند. همچنان که باور به نگرش معنوی و الهی در روند توسعه پایدار در اسلام باعث تمایز آن از سایر مکاتب نیز شده است. همان گونه که خدا در مسائل عبادی و معنوی محض، خواهان آن است تا انسان به جایی برسد که خدایی و متاله شده و در مقام مظهریت ربوبیت قرار گیرد و ربانی شود همچنین در مسائل اقتصادی از مردم می‌خواهد تا به عنوان خلیفه‌الله به آبادانی زمین پرداخته و به فعالیت‌های اقتصادی و تولید و تغییر

محیطی در استفاده بهینه از آن؛ با تأکید بر اصول پایداری در اسلام»، بر حق بهره‌مندی از نعمت‌های الهی برای انسان و در عین حال مسئولیت و تکالیف افراد و دولت‌ها در قبال حفاظت از محیط زیست و مخصوصاً منابع آبی توجه نشان می‌دهند.

هریک از تحقیقات فوق، اهمیت توسعه پایدار و ابعاد آن را بررسی کرده‌اند، اما در این تحقیق تلاش بر این است تا توسعه پایدار اسلامی از منظر منع بیگاری به بحث گذاشته شود که تاکنون در پژوهش مستقلی بدان پرداخته نشد.

۲. ملاحظات اخلاقی

در نگارش مقاله حاضر، اصول و قواعد اخلاقی از جمله ارجاع‌دهی، استفاده دقیق و علمی از منابع در دستور کار قرار گرفته است.

۳. مواد و روش‌ها

روش مورد استفاده در پژوهش حاضر توصیفی-تحلیلی و ابزار انجام پژوهش کتابخانه‌ای و مراجعه به متون و منابع اسنادی است.

۴. یافته‌ها

توسعه پایدار در اسلام برخلاف سایر مکاتب تنها به مباحث اقتصادی، ازدیاد ثروت و انباشت آن نمی‌اندیشد، بلکه آنچه مهم است، توجه به ابعاد مختلف کرامت انسانی، جلوگیری از به سلطه کشیدن دیگری و همچنین اهمیت قائل شدن به نقش کار و تلاش در ساختن آدمی و محیط اجتماعی و اقتصادی وی است. در همین راستا، ابعاد و عناصر مختلف توسعه پایدار اسلامی در ارتباط با منع بیگاری توسط اصولی نظیر: قاعده لاضرر، کار شایسته، کسب و کار حلال، اصالت بخشیدن به کار و تلاش، کرامت انسانی، جلوگیری از ازدیاد ثروت از طریق استثمار و

تبدیل توجه ویژه‌ای داشته باشند و تلاش کنند تا اقتصاد اجتماع به بلوغ و رشد بایسته و شایسته خویش دست یابد. از همین رو مومنان را کسانی می‌داند که از خدا حسنه دنیا و حسنه آخرت را می‌خواهند که بی‌گمان آسایش در سایه توسعه و شکوفایی اقتصادی از جمله آنها است. بنابراین در چنین رویکردی، اهمیت نفی بیگاری و مبارزه با آن، توجه به دستاوردهای فرد در عرصه فعالیت‌های اقتصادی، اصالت بخشی به کار و تلاش مضاعف و تلاش برای رونق، رفاه و آبادانی بدون غفلت از معنویت و دستورات خداوندی بسیار مهم و حیاتی است. بر همین اساس در پژوهش حاضر نیز تلاش بر این است تا توسعه اقتصادی پایدار در اسلام از منظر نفی بیگاری و عناصر آن مورد ملاحظه قرار گیرد.

در برخی از تحقیقات بحث توسعه پایدار اسلامی مورد بررسی قرار گرفته است: درسرخوان و جعفری پابندی (۱۳۹۶) در مقاله «تحلیل اثرات سیاسی اسلامی اسلامی بر توسعه پایدار شهری (مطالعه موردی شهر زنجان)» نقش ایدئولوژی و سیاست اسلامی را در توسعه شهری بر مبنای رویکرد دینی مؤثر می‌دانند، به این شرط که بتوان اصول و معیارهای توسعه پایدار شهری را ملاحظه نمود. رحیمی (۱۳۹۵) در مقاله «توسعه پایدار از منظر دین مبین اسلام» بر بهبود مستمر نیازهای زندگی و توجه به محیط زیست به عنوان عناصر توسعه پایدار در اسلام اشاره می‌کند. دادگر و دیرباز (۱۳۹۴) در اثری با عنوان «نگاهی به اسلام و توسعه پایدار»، عناصر توسعه پایدار در اسلام را دائمی و متناسب با نیازهای در حال تغییر می‌دانند که بیشتر بر محوریت سازگاری با محیط زیست و اصل عدالت تنظیم شده است. شاه‌ولی و لاجینی (۱۳۸۸)، در مقاله «فرهنگ زیست

ادعا کرد که پس از مهیا شدن شروط عمومی و اختصاصی در یک جامعه، آن را توسعه یافته در نظر بگیریم. بنابراین نمی توان گفت که به نقطه پایان راه رسیده ایم. صحیح تر آن است که گفته شود «این کشور در مسیر توسعه پایدار قرار دارد». با این وجود این احتمال نیز می رود که مطابق شاخص های استاندارد بین المللی کشور یاد شده، به عنوان کشوری توسعه یافته در نظر گرفته شود. توسعه پایدار از جمله مفاهیم و وضعیتی است که هم جذابیت های خاصی برای سیاستمداران و برنامه ریزان کشورها دارند هم اینکه با آرمان های جوامع مختلف سازگاری دارند. این دیدگاه که نسل های آینده بشر، برای ادامه حیات و زندگی به کره زمین وابسته خواهند بود، این شرایط را الزامی می سازد که میزان بهره مندی بالقوه نسل های آینده نیز نباید از میزان بهره مندی نسل فعلی کمتر باشد. توسعه پایدار هم مطلوب اهالی اقتصاد است که رویکرد و نگاه عقلانی به مسائل مختلف دارند و از این جهت نیز هدفی در چارچوب عقلانیت اخلاقی محسوب می شود. بر همین اساس، دارای مقبولیت و مشروعیتی عام در کشورهای مختلف و افراد جوامع بشری است. توسعه پایدار به عنوان هدف اغلب جوامع است. هرچند مشکلات خاص و گسترده باعث شده تا هدف کشورهای جهان سوم بیشتر بر دستیابی به توسعه باشد تا اینکه توسعه پایدار را تجربه کنند. در هر صورت آنچه به نظر می رسد این است که از بین بردن شکاف فعلی میان دو شرایط دنیای کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه بدون فرایند توسعه پایدار، امکان پذیر نیست. اصطلاح «توسعه» به ارتقای سطح زندگی و کیفیت زندگی افراد و بهبود رفاه جامعه معطوف می شود و مقصود از «پایداری» آن

بهره کشی تکمیل می گردد. در این میان اهمیت کار شایسته به قدری است که هم نشانگر توجه به کار مؤثر، حلال و تسری آن به سایر افراد جامعه است و هم اینکه می تواند مبنایی برای توسعه اقتصادی پایدار و متناسب با الگوی اسلامی توسعه را فراهم آورد. همچنان که کار شایسته اگر بر مبنای قوانین و مقررات و حفظ حقوق، کرامت و سازگاری کار با دستمزد افراد و نهادهای ایجاد کننده توسعه همراه باشد، سازگار با رویکردی است که می تواند حامی نفی بیگاری و کار اجباری در جامعه اسلامی نیز تلقی شود.

۵. بحث

در این قسمت به بحث در مورد موضوع می پردازیم.

۵-۱. توسعه پایدار و اهمیت آن

توسعه اصطلاحی مهم در عرصه اقتصادی و اجتماعی و ترسیم مناسبات آینده یک جامعه است که به معنای کاهش فقر، بیکاری، نابرابری، صنعتی شدن بیشتر، ارتباطات بهتر، ایجاد نظام اجتماعی مبتنی بر عدالت و افزایش مشارکت مردم در امور سیاسی معنا شده است (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۴: ۴۱). هدف یا ابزار بودن توسعه بسیار محل مناقشه است، اما به طور کلی باید گفت که دستیابی به توسعه، هدف و یا مقصد نهایی نیست، بلکه یک رویه و فرایند تلقی می گردد. به همین دلیل به جای استفاده از اصطلاح «توسعه یافتگی»، اصطلاح «توسعه پایدار» مورد استفاده فعالان عرصه توسعه می شود. تفاوت استفاده از این اصطلاح آن است که اغلب کشورها و نظام های سیاسی این موضوع را درک کنند که «نقطه پایانی در توسعه وجود ندارد». به بیان دیگر، هیچوقت نمی توان چنین

۱۳۹۳: ۴). در این نگرش، تأمین نیازهای انسان از جمله تولید غذا و دیگر کالاها بدون وارد کردن ضرر به محیط قابل دفاع است (درسخوان و جعفری پابندی، ۱۳۹۶: ۲۰). بنابراین توسعه اقتصادی پایدار در اسلام به همراه طیف متعددی از ارزش‌های دینی و انسانی است که نسبتی با ضرر رسانیدن به فرد یا دیگری ندارد. از جمله این موارد می‌توان به این ارزش‌های متعالی اشاره نمود: برقراری عدالت، مبارزه با فقر، ظلم ستیزی، اجرای اصل مساوات، مبارزه با قانون‌شکنی، مبارزه با رشوه‌خواری، مراعات کرامت انسان‌ها، احترام به حقوق مردم، تأمین سعادت انسان‌ها در دنیا و آخرت، اصالت دادن به تولید، مشارکت دادن مردم در تولید، اهتمام به عمران و آبادانی، مبارزه با رانت‌خواری، اصالت دادن به کار و تلاش، مبارزه با انباشت ثروت‌های راکد، مخالفت با اسراف و تجمل‌گرایی، مبارزه با استثمار و بهره‌کشی از دیگران، رسیدگی به محرومان و اقشار آسیب‌پذیر، اهتمام به اصول عدالت اجتماعی، اهتمام به کسب حلال. سربلندی جامعه اسلامی در جهان است (حسینی‌نسب، ۱۷-۱۸، ۱۳۹۱). ارزش‌های یاد شده همگی در تقابل با ضرر رسانیدن به خود و البته دیگری بنا شده است. بدین معنا که عمران و آبادی یا تولید و مشارکت در آن و استفاده از منابع خدادادی نباید به نحوی باشد که باعث آسیب رسانیدن به دیگری شود. همچنان که این آسیب رسانیدن نباید به طبیعت یا سایر موارد باشد.

براساس آنچه از احادیث و آموزه‌های دین اسلام روایت می‌شود، قاعده مشهور «لا ضرر و لا ضرار فی الاسلام» (حرعاملی، ق ۱۴۰۳: ۱۵۷/۱۶). از جمله قواعد مهم مورد توجه بسیاری از فقها و اسلام‌شناسان قرار گرفته است. مقصود از قاعده

نیز توجه نشان دادن به استمرار این فرآیند در طول نسل‌های بشر است. بدین ترتیب، توسعه پایدار همه ابعاد زندگی بشر را شامل می‌شود. با توجه به این مسأله نباید توقع داشت که این مقوله به سادگی قابل بیان و به سهولت قابل اندازه باشد (متوسلی، ۱۳۹۲: ۵۳-۵۲). اما در این میان، اصطلاح توسعه پایدار اولین بار در سال ۱۹۸۰ در گزارش انجمن بین‌المللی حفاظت از منابع طبیعی با عنوان «استراتژی حفاظت از منابع طبیعی» به کار برده شد و براساس همین گزارش که تحت عنوان «آینده مشترک ما» که گزارش بروتلند نیز نام گرفته است و توسط کمیسیون محیط زیست و توسعه سازمان ملل متحد تدوین شده، به‌طور همه‌جانبه‌ای گسترش یافت و پیامدهای سیاسی گسترده‌ای مخصوصاً در کشورهای توسعه یافته بر جای گذاشت. در نهایت اینکه توسعه پایدار از مفاهیم و محصولات دهه ۹۰ میلادی است و در سمپوزیومی که در سال ۱۹۹۱ در لاهه برگزار شد به ادبیات توسعه راه یافت (همان: ۶۶-۶۰). با این حال توسعه پایدار در هر مکتب فکری و سیاسی دارای ابعاد و مؤلفه‌هایی است که گونه‌های مختلفی از توسعه پایدار را در سطح جهان رقم زده است و توسعه پایدار اسلامی نیز یک الگوی منحصر به فرد است که در مباحث آتی به ابعاد آن از حیث منع بیگاری پرداخته می‌شود.

۵-۲. نفی ضرر و ضرار به دیگران و

محیط زیست

افعال و رفتارهایی که موجب ضرر و زیان به فرد، منافع عمومی و یا محیط طبیعی می‌شوند، جایگاهی در توسعه پایدار اسلامی ندارند. زیرا در نگرش اسلامی، حفظ منابع طبیعی و احترام به طبیعت مورد توجه بسیار است (رسولی و همکاران،

می‌شود که دلایل قرآنی، روایی و سنت اسلام نیز از آن حمایت به عمل می‌آورد. در صورتی که قاعده لاضرر مبنای تصمیم‌گیری فرد، دولت یا نهادهای تصمیم‌ساز در عرصه اقتصادی باشد، وضع قوانینی که باعث ضرر به انسان می‌شوند، مشروعیت نداشته و در زمره توسعه پایدار اسلامی قرار نگرفته و مورد تأیید احکام شریعت نمی‌باشد.

۵-۳. روزی حلال

یکی از امتیازات مکتب اقتصاد اسلامی آن است که کسب درآمد در این مکتب، مشروط به مشروعیت آن است. این امتیاز، یکی از وجوه افتراق اقتصاد اسلامی با سایر مکاتب اقتصادی است که هر شیوه‌ای را برای کسب مال، صحیح نمی‌داند (میرمحمد صادقی، ۱۳۹۱: ۶۲). بر مبنای همین نگرش، درآمدی که از راه مشروع حاصل شده باشد، مصداق «طیبات» محسوب می‌گردد که در برابر «خبثات» قرار می‌گیرد. قرآن کریم در این زمینه چنین می‌فرماید: یا ایها الذین آمنوا أنفقوا من طیبات ما کسبتم (بقره/ ۲۶۷). ای کسانی که ایمان آورده‌اید! از «طیبات» اموال پاکیزه‌ای که کسب کرده‌اید؛ انفاق کنید. روشن است که انفاق کردن فرع بر کسب است. بنابراین، دستور به انفاق از طیبات، مستلزم فرمان به کسب طیبات و اموال پاک و مشروع است. رسول خدا (ص) در این زمینه، چنین می‌فرماید: العبادة عشرة أجزاء تسعة أجزاء فی طلب الحلال». «یعنی: عبادت ده جزء است، نه جزء آن در طلب حلال است (مجلسی، ۱۴۰۸: ج ۱۰۳: ۹). دلیل توصیه مصرانه اسلام در خصوص مشروع بودن درآمد و حرمت شدید برخی شیوه‌های نامشروع کسب مال، مال‌اندوزی حرام این است که طبع انسان به کسب درآمد زیاد و ثروت باد آورده بدون مراعات محدودیت‌های شرعی و قانونی تمایل دارد، و

«لا ضرر» این است: هر حکم شرعی، چه وضعی و چه تکلیفی که موجب ضرر شخصی یا نوعی شود، ممنوع است (موسوی بجنوردی، ۱۳۷۱: ۱۷۶). کاربرد این قاعده در عرصه توسعه پایدار بدین معناست که هر نوع قرارداد، کار و عمل اقتصادی، کسب سود و ثروت که باعث ضرر رسانیدن به فرد یا دیگری شود، قابل قبول نیست. بنابراین دین اسلام به موجب همین قاعده عام و فراگیر، صدور هر نوع حکم و یا انجام هر رفتاری را که موجب ضرر و زیان می‌شود، نادرست دانسته و بر نفی آن تأکید می‌نماید. حتی در اهمیت رعایت قاعده «لاضرر» چنین گفته شده که در بعضی از مسائل و احکام که باعث ضرر و زیانی عمومی می‌گردد، حکم حاکم به گونه‌ای باشد که باعث جلوگیری از ضرر و زیان عمومی شود (نمازی‌فر، ۱۳۷۹: ۵۶). بر این اساس، توصیه‌ای که از قاعده لاضرر در عرصه توسعه اقتصادی می‌شود این است که حتی سیاستگذاران و نهادهای دولتی و خصوصی نباید حکمی یا قانونی وضع نمایند که در نهایت باعث ضرر به دیگری یا سایر افراد جامعه شود. ضمن اینکه، در این زمینه مطرح شده است که حسب توصیه یاد شده، «قاعده لاضرر صرفاً صلاحیت دارد تا حکم ضرری موجود را برطرف نماید، و تنها در صورتی می‌توان بر اساس قاعده لاضرر، حکمی را جعل نمود که نبود حکمی موجب ضرر باشد و انتفای ضرر نیز فقط با جعل آن حکم میسر است» (محقق داماد، ۱۳۶۳: ۷۸). در هر صورت بر مبنای قاعده فقهی «لاضرر» هر نوع قراردادی که باعث سوءاستفاده از انسان شود و استقلال وی را تحت‌الشعاع قرار دهد، صحت ندارد (میرمحمد صادقی، ۱۳۹۱: ۶۰). همین اصل و قاعده فقهی مبنایی برای جلوگیری از سوءاستفاده از انسان و تسط بر وی برای بیگاری محسوب

است (حر عاملی، ۱۴۰۳، باب ۶: ۱۰). بنابراین در بطن آیات شریفه قرآن و روایات اسلامی و قواعد کلی فقه اسلامی قرار دارد. شایسته است دانشمندان اسلام شناس، اصول و مبانی اقتصادی را از دیدگاه اسلام، از متون اصلی این آئین جامع و پویا استخراج نمایند و به صورت یک مکتب مدون اقتصادی، به عنوان الگوی توسعه پایدار اسلامی ارائه کنند. الگویی که توسعه اقتصادی پایدار در اسلام دنبال می‌کند، اگر به شیوه کسب روزی حلال باشد، نتایج آن نیز در حوزه زندگی فردی و اجتماعی به شکل بهبود زندگی اجتماعی نمود پیدا می‌کند.

۴-۵. دفاع از کار شایسته

کار شایسته، مفهومی جهانی است که به معنای ایجاد شرایطی برای کار مولد برای مردان و زنان در شرایط برابر، محیط امن همراه با کرامت انسانی و شامل ایجاد فرصتهایی است که درآمد منصفانه، تأمین کننده امنیت در محیط شغلی، حمایت اجتماعی برای کارگران و خانواده‌های آنان را فراهم نمایند. این رویه باعث ایجاد یک چشم انداز مطلوب برای رشد و توسعه فردی، تمایل به وحدت جمعی و نیز آزادی فردی را در بر دارد (سازمان بین المللی کار، ۱۹۹۹: ۳). همین رویکرد به شکل قابل توجهی در احکام فقهی نیز دیده می‌شود. به طوری که کار و تلاش مفید و مؤثر، به نحوی که بتواند باعث بهبود شرایط و حمایت از کارآفرینی، تولید و اشتغال در جامعه شود، مورد حمایت احکام دینی است. بدین ترتیب در آیین اسلام، روزی ناشی از تلاش و کار مورد توجه قرار گرفته و انسان را از اعمال خلاف شرع و آلوده شدن به گناهان منع نموده است. بنابراین مرکزیت اصلی در کار و تلاش در اسلام، «کار شایسته» است که در آیه ۱۲۴ سوره نساء در این

رعایت شروط یادشده در کسب و کار بسیار دشوار است. اما این شیوه در توسعه اقتصادی پایدار از نظر اسلام مورد تأیید نیست.

در نگرش توسعه پایدار در اسلام، لازمه اقتصاد پویا و سالم، مراعات مشروعیت کسب و کار می‌باشد که بدون بهره کشی از دیگری و از طریق رضایت افراد بدست آید. امام صادق (علیه السلام) به یکی از اصحاب خود چنین می‌فرماید: مجالده السیوف أهون من طلب الحلال (حکیمی، ۱۴۰۹: ۴۳۸). مجاهدت با شمشیر، آسان‌تر است از به دست آوردن روزی حلال. بدین ترتیب، اجر کسانی که سعی در کسب روزی حلال دارند، با پاداش مجاهدان در راه خدا مقایسه شده است. وجه مهم روزی حلال نیز در نظر گرفتن محدودیت‌های شرعی از جمله کار ناعادلانه، بدون دستمزد یا به کار گرفتن کودکان و زنان در اموری است که توانایی انجام آن را ندارند. بنابراین توسعه اقتصادی در اسلام می‌بایست معطوف به منع بیگاری و دور شدن از اجبار کاری باشد. با در نظر داشتن این موارد باید گفت که دین اسلام، یک آئین انسان‌ساز و تأمین کننده سعادت دنیا و آخرت برای بشریت قلمداد می‌گردد. این مسئولیت گران‌سنگ چنین اقتضا می‌کند که گرچه شریعت ما، یک مکتب اقتصادی در عرض مکاتب دیگر تلقی نمی‌گردد؛ اما باید تبیین کننده اصولی باشد که راه زندگی صحیح، و روش‌های کسب حلال، و اداره شئون اقتصادی جامعه را بر اساس معیارهای دینی نشان دهد که مشخصه اصلی آن منع بیگاری و نامشروع بودن کسب مال از طریق به استثمار کشیدن دیگران است. به این دلیل که در تفکر توسعه اقتصادی اسلامی، کسی که بار خود را بر دوش دیگران بگذارد، و از حاصل زحمات دیگران استفاده کند، منفور بوده و ملعون

شرایطی نیز نه تنها باعث ایجاد یک رویه عبادی در جامعه اسلامی می‌گردد، بلکه توسعه اقتصادی در ابعاد مختلف را نیز به دنبال خواهد داشت. تولید کالا و خدمات، مستقل بودن، وابسته نبودن به بیگانه، تأثیرناپذیری یا تأثیرپذیری کمتر از شرایط جهانی و نقشه‌های دشمنان اسلام، تنها بخشی از ابعاد توسعه اقتصادی براساس نگرش برابر و بدون بیگاری و کار اجباری میان افراد جامعه است. بدین ترتیب باید گفت که کار شایسته به معنای کاری مولد و مبتنی بر کرامت انسانی و کمک به توسعه انسانی است که در اسلام، مصادیق آن، ممنوعیت کسب و کار کودکان، لغو کار اجباری، آزادی انجمن‌ها و حمایت از تشکل‌ها، مذاکره جمعی، حمایت از اشتغال، حمایت و تأمین اجتماعی و ایجاد توازن میان زندگی زندگی کاری و شخصی از مؤلفه‌های آن است (صیرفیان باب الدستی، ۱۴۰۱: ۲۳۸). موارد یاد شده همگی پشتوانه کار شایسته در اسلام هستند که پیوند قابل توجهی با توسعه پایدار اسلامی دارند و در صورتی که کار در جامعه اسلامی نتایج ملموسی برای بهبود زندگی فردی و جامعه نداشته و باعث رونق اشتغال و درآمد حلال نشود، خارج از محدوده توسعه اقتصادی پایدار بر مبنای نگرش اسلامی محسوب می‌شود. زیرا در نگرش دینی، هر کار و شغلی نمی‌تواند باعث توسعه پایدار شود.

۵-۵. اصالت دادن به کار و تلاش

با دقت در مظاهر تمدن و حیات جوامع پیشرفته به خوبی آشکار می‌گردد که یکی از عوامل اصلی رشد و توسعه آن بلاد، نهادینه شدن فرهنگ کار و تلاش و مخالفت با راحت طلبی و تن پروری بوده است. هیچ کشوری بدون ترویج این فرهنگ ارزشمند ساخته نمی‌شود و هیچ تمدنی بدون

باره به صراحت آمده است: «و کسانی که کار شایسته کنند چه مرد باشند یا آنکه در حالی که مؤمن باشند، آنان داخل بهشت می‌شوند، به قدر گودی پشت هسته خرمایی مورد ستم قرار می‌گیرند». بنابراین دین اسلام با توصیه به کار، صرفنظر از هر جنسیت و شرایطی، به دنبال توسعه شخصیت انسانی است. در روایتی از رسول گرامی اسلام (ص) نیز آمده است: «کردار گنج است و دنیا کان» (کلینی، ۱۳۸۳، ج ۴، ۱۲). یا در همین راستا و حمایت از کار شایسته و حلال از حضرت علی (علیه السلام) نقل شده است که فرمودند: «در هر شرایطی باید کار کرد» (مجلسی، ۱۴۰۸، ۲۰۹). بنابراین توصیه به کار مداوم و پیوند زدن آن با شخصیت فرد و در مرتبه بالاتر، توسعه جامعه از حیث اقتصادی نشانگر حمایت از کار و تلاش برای همه افراد جامعه بدون لحاظ کردن مواردی است که باعث تضییع حقوق آنان شده یا افراد را به کاری اجباری وادار نمایند.

همچنین بر مبنای همین توصیه فقهی، مبنای دیگری برای توسعه اقتصادی اسلامی وجود دارد که آن هم این است که افراد نیز از حرص و طمع و زیاده‌روی غیرلازم برحذر داشته شده‌اند. ضمن اینکه کار و تلاش فی نفسه محبوب پروردگار شمرده شده و کار برای خلق خدا نیز امری پسندیده دانسته می‌شود. همچنان که در مقابل این رویکرد محبوب، بیگاری امری غیرپسندیده است و روایات متعددی از تلاش پیامبران و ائمه از جمله حضرت علی (ع) برای جاری نمودن آب، آباد کردن زمین و زراعت به چشم می‌خورد که ناظر بر آزادی کار است (بیگی و همکاران، ۱۳۹۹: ۶۶). بنابراین کار شایسته و کسب روزی حلال در اسلام، امری مورد تکریم است که همگان نیز به آن دعوت شدند. بدیهی است که تحقق چنین

فرمود: به خدا سوگند اگر مرگ در این حال فرا رسد، در حال اطاعت خدا هستم و با کار تلاش خود می‌خواهم خود را از منت تو و دیگر مردمان حفظ نمایم. آن شخص گفت: ای فرزند رسول خدا (ص)، من می‌خواستم تو را موعظه کنم، ولی تو من را نصیحت و هدایت فرمودی. امام کاظم (علیه‌السلام) هم در این زمینه چنین می‌فرماید: «برای دنیای خود چنان تلاش کن که گویا همیشه زنده خواهی ماند؛ و برای آخرت خود نیز چنان کار کن که گویا فردا خواهی مرد» (حرعاملی، ۱۴۰۳، ج ۶: ۴۰۳). از آنچه مطرح شد این نکته به خوبی روشن می‌گردد که دین اسلام، آئین کار و تلاش و مبارزه با تن پروری است. نظام اقتصادی جامعه نیز باید بر اساس این ارزش الهی و انسانی استوار گردد (حسینی نسب، ۹۷-۹۳، ۱۳۹۱). بنابراین کار، پشتوانه اصلی شکل‌گیری توسعه پایدار است که در صورت کاربست آن، بخش مهمی از فرایند توسعه به شیوه بومی و متناسب با شغل و کار مورد علاقه افراد جامعه شکل گرفته و به عنوان پشتوانه توسعه اقتصادی پایدار مورد استفاده قرار می‌گیرد. ضمن اینکه کار شایسته با رویه مورد نظر مکتب اسلام از جمله کرامت انسانی و کوشش و استقلال فردی برای استفاده از مناسبات موجود نیز سازگار است.

۵-۶. مبارزه با انباشت ثروت‌های راکد

فقرزدایی و زدودن فقر از ساحت جامعه اسلامی، محور اصلی توسعه پایدار در اسلام است (یاقوتی، ۱۳۹۹: ۳۲۷). این بدان معناست که برقرار عدالت در جامعه به عنوان بنیان توسعه پایدار نیازمند رفع فقر، تبعیض و نابرابری در اشکال مختلف آن است. به همین دلیل در سیره امام علی (ع)، چنین آمده است: «همانا ویرانی زمین به خاطر تنگدستی کشاورزان است و تنگدستی کشاورزان

استفاده از این عامل اساسی، به اوج نمی‌رسد. از این‌رو در آئین مقدس اسلام نیز، این عامل مؤثر و سازنده مورد توجه خاص قرار گرفته است. به عنوان مثال، قرآن مجید در آیات ۳۹ و ۴۰ از سوره مبارکه نجم، با صراحت، کار و تلاش را مایه دارایی و مکنت جوامع انسانی معرفی کرده و چنین فرموده است: «و أن لیس للإنسان إلا ما سعی، وأن سعیه سوف یری». «برای آدمی جز حاصل تلاش او نیست، و کوشش او دیده خواهد شد». پیامبر گرامی اسلام (ص) نیز در این زمینه چنین می‌فرماید: «کسی که برای امرار معاش خانواده خود کار و تلاش می‌کند، مانند مجاهد در راه خداوند است.» (حرعاملی، ۱۴۰۳، ق، ۲۲). همچنین درباره اهمیت کار و تلاش و نقش آن در زندگی فردی و اجتماعی رسول اکرم (ص) می‌فرماید: «اصلحوا دنیاکم»؛ دنیای خود را اصلاح کنید؛ همچنین از ایشان نقل شده که: «طوبی لمن هدی الاسلام و کان عیشه کفافاً و قنع»؛ خوشا آن که با اسلام هدایت شود، معیشت او به حد کافی باشد و قناعت کند» (پاینده، ۲۹۳، ۱۳۸۵). در بحارالانوار چنین آمده است: شخصی مشاهده کرد امام محمد باقر (علیه‌السلام) مشغول کار است و به خاطر شدت فعالیت، عرق از پیشانی مبارکش می‌ریزد، با خود گفت: این مرد بعید است جانشین امام سجاد (علیه‌السلام) باشد، او چقدر حریصانه به دنبال دنیا است که این اندازه خود را در راه آن به زحمت انداخته است؟ از این‌رو، به منظور موعظه و نصیحت آن حضرت، به نزد ایشان رفت و چنین گفت: خدا تو را اصلاح کند، تو از بزرگان قریش هستی، در این ساعات گرم روز، خود را برای دنیا به زحمت انداخته‌ای؟ اگر در این حالت اجل تو فرا رسد، جواب خدا را چه خواهی داد؟ امام باقر (علیه‌السلام) در پاسخ او

ثروت بدون انفاق و به کارگیری آن در مسیر تولید و تجارت و امثال آن، خلاف حق و مورد نکوهش اسلام است (همان منبع، ۱۰۰). این بدان معناست که انباشت بی رویه ثروت با بیگاری، کار اجباری یا به تعبیر امروزی ناشی از استثمار سایر افراد اعم از کارگران و مزدبگیران است که یک نوع اقتصاد مبتنی بر انباشت ثروت و فاصله طبقاتی می‌آفریند. از این منظر توسعه پایدار اقتصادی در اسلام با انباشت بی رویه ثروت و بدون وارد کردن آن در عرصه تولید، اشتغال، با هدف مهار نابسامانی‌های اقتصادی و اجتماعی، سازگار نیست. این بدان معناست که الگوی توسعه اقتصادی پایدار در اسلام مبتنی بر دفع عوامل ناسالم و فسادزا می‌باشد که در عرصه حقیقی و حقوقی نیز به عنوان یک قاعده اقتصادی مهم پابرجاست.

۵-۷. کرامت انسانی

بیگاری و کار اجباری در تضاد با آموزه‌های حقوق بشری و الهی است و این امر مستلزم در نظر گرفتن کرامت انسانی در کار و شغل است. در همین راستا، فقه اقتصادی برگرفته از آموزه‌های اسلامی با فدا کردن ارزش‌های اخلاقی و انسانی در پای مصالح تولید (از جمله استثمار زنان و کودکان در امور تولیدی با کمترین مزد و اجرت) مخالفت ورزیده و شیوه‌های فسادانگیز را نمی‌پسندد (مطهری، ۱۳۸۶: ۲۱۰). بنابراین در نگرش توسعه پایدار اسلامی، حفظ شأن و کرامت انسانی مقدم بر توسعه و پیشرفت است. به همین منظور، نگرش فقه اقتصادی برگرفته از قرآن در راستای حفظ کرامت انسانی، با فراخواندن بشر به اصلاح زمین، سرزنش مترفان، نهی از اسراف و هشدار به وابستگی اقتصادی معطوف است (جعفری و رحمان‌ستایش، ۱۳۹۷: ۸۸). بنابراین

به دلیل غارت اموال از طرف زمامدارانی است که به آینده حکومت خود اعتمادی ندارند» (شریف‌رضی، ۱۳۷۹، نامه ۵۳ نهج البلاغه). بنابراین فقرزدایی و برقراری مناسبات عادلانه بخش مهمی از رویکرد توسعه پایدار در اسلام است. به همین دلیل، شریعت اسلام، انباشتن ثروت به صورت راکد را نکوهش می‌کند و بر انفاق بخشی از دارایی در جهت رسیدگی به قشر آسیب دیده جامعه و همچنین به کارگیری بقیه آن در مسیر تولید، تجارت، خدمات و دیگر موارد مثبت اقتصادی، تأکید می‌ورزد. قرآن کریم در سوره توبه، آیه‌های ۳۴ و ۳۵ در این زمینه چنین می‌فرماید: «یا ایها الذین آمنوا إن کثیرا من الأخبار والرهبان لیاکلون أموال الناس بالباطل ویصدون عن سبیل الله والذین یکنزون الذهب والفضة ولا ینفقونها فی سبیل الله فبشرهم بعذاب ألیم. یؤم یمحی علیها فی نار جهنم فتکوی بها جباههم وجنوبهم وظهورهم هذا ما کنزتم الأنفسکم فذوقوا ما کنتم تکررون»؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! بسیاری از علمای اهل کتاب و راهبان، اموال مردم را به باطل می‌خورند، و مردم از راه خدا باز می‌دارند! و کسانی را که طلا و نقره را ذخیره می‌سازند، و در راه خدا انفاق نمی‌کنند، به عذاب دردناکی بشارت ده. در آن روز، آن را در آتش جهنم، داغ و سوزان کرده، و با آن صورتها و پهلوها و پشت‌هایشان را داغ می‌کنند؛ (و به آنها می‌گویند): این همان چیزی است که برای خود اندوختید، پس بچشید چیزی را که برای خود ذخیره ساختید. امیر مؤمنان، علی (علیه السلام) نیز، در این زمینه چنین می‌فرماید: «ما رأیت ثروة (نعمة) موفورة الا و الی جانبها حق مضیع». هیچ ثروت یا نعمت انباشته‌ای ندیدم، مگر این که در کنار آن، حقی ضایع شده بود. بنابراین، اندوختن

است که قابل طرح است. زیرا اسلام با مطرح نمودن حقوق بنیادین برای هر کارگر، منزلت خاصی برای این قشر در نظر گرفته که در کمتر مکتب بشری قابل مشاهده است (محمدیان و حائری، ۱۳۹۳: ۲۳۳). حتی در اسلام، کار و تلاش و به دست آوردن روزی حلال، عامل و منشأ استقلال و روشی برای توسعه شخصیت انسانی، احترام فردی، رضایت و وضعیت شخص در نظر گرفته شده است (یوسف، ۲۰۰۱: ۱۵۴). در چنین شرایطی، عمل انسانی اگر در چارچوب رعایت اخلاق دینی و حفظ استقلال فردی باشد، پشتوانه توسعه اقتصادی بوده و رزق و روزی حلال را در زندگی فردی و اجتماعی پدید می‌آورد.

۶. نتیجه

نتایج تحقیق حاضر نشان داد که توسعه اقتصادی پایدار در نزد آموزه‌های اسلامی مستلزم توجه به شرایط، بستر و ایجاد یک سازوکارهای قانونی و حقوقی از طرف نهادهای تصمیم‌گیر و تصمیم‌ساز از یکسو و ترویج اندیشه کار شایسته با هدف نفی بیگاری است. در صورتی که نتوان شرایط مناسب برای ایجاد اشتغال، کار بدون اجبار و استثمار و یا متناسب بودن دستمزد با شغل را ایجاد نمود، الگوی توسعه اقتصادی پایدار مبتنی بر بیگاری رشد خواهد کرد. این بدان معناست که بیگاری و به سلطه کشیدن دیگران در عرصه کار و فعالیت اقتصادی، امری پیوسته با حقوق اقتصادی و اجتماعی شهروندان است که محقق شدن آن مستلزم توجه به کرامت انسانی، حمایت از کار و تلاش و اصالت بخشی به آن، ترویج و حمایت از کسب و کار حلال، دوری از مناسبات ناعادلانه از حیث ناسازگاری دستمزد با فعالیت اقتصادی و حمایت از کارآفرینی است. بر این اساس باید گفت که توسعه اقتصادی پایدار در اسلام برخلاف

توسعه در اسلام و فقه اقتصادی به نحوی است که با رعایت وظایف انسانی و پرهیز از بی عدالتی، اسراف و تبذیر برای آسیب زدن به کرامت انسانی دنبال می‌شود. به دیگر سخن، توسعه و پیشرفت در اسلام به معنای نقض حقوق انسانی فرد یا افراد دیگر نبوده و مشاغل نیز بر پایه حفظ شأن و منزلت انسانی توصیه می‌شود. چنانچه بر مبنای قاعده «لاضرر» و هم «لاجرح» بهره‌کشی اقتصادی از اطفال و نوجوانان ناسازگار با اندیشه‌های اسلامی است (سیدی بنابی و موسوی‌تبار، ۱۳۹۷: ۹۵). همچنین توجه به شغل متناسب با وضعیت و شرایط زنان بخش دیگری از رعایت کرامت انسانی در الگوی توسعه پایدار اسلامی است.

به طور مشخص، کرامت انسانی یکی از وجوه بارز دین اسلام و عرصه‌ای برای رشد شخصیت انسان در همه زمینه‌ها است. از این رو بر مبنای آموزه‌های شریعت، انجام هر نوع تلاش و کاری که برای حمایت از یک فرد و خانواده صورت گیرد، در نزد خداوند نیز ارزشمند شمرده شده که حتی هم پایه انجام وظایف و تکالیف مذهبی نیز در نظر گرفته می‌شوند (قاسم‌زاده علیشاهی و همکاران، ۱۳۹۵: ۴۴۵). همسان دانستن کسانی که کار و تلاش می‌کنند و در ردیف انبیاء قرار می‌گیرد، خود گواهی بر توجه به کار و تلاش واقعی از سوی افراد است که بتوانند به صورت مستقل و آزاد فعالیت کنند. این رویه در واقع ناظر بر کرامت انسانی، حفظ و توسعه آن در پرتو کار و تلاش فردی و جمعی و بدون هر نوع اجبار و عملی غیرانسانی است که در دین اسلام بسیار نهی شده است. بدین ترتیب منع بیگاری در اسلام به عنوان پشتوانه توسعه پایدار اسلامی، در موضوع کرامت انسانی در حوزه کار و تلاش نیز دلیل دیگری

بتوان این رویه را عملیاتی نمود، الگوی توسعه اقتصادی بومی و سازگار با فرهنگ و توسعه اقتصادی اسلامی نیز ممکن می‌شود. بنابراین عدالت اجتماعی و اقتصادی، فقرزدایی ایجاد رفاه عمومی، استقلال اقتصادی، تعالی و الهی‌گونه شدن انسان‌ها، عزت جامعه اسلامی و... توسعه در هر کشوری باید متناسب با شرایط فرهنگی، تاریخی و اجتماعی آن کشور باشد. اصل اساسی و قابل توجه در تحقق فرایند توسعه این است که نباید با بافت فرهنگی، ارزش‌ها و آداب و رسوم یک قوم، مخالف باشد. لذا توسعه، زمانی قابل تحقق و کارایی است که با نظام ارزشی و هنجاری یک ملت مطابق باشد. توسعه در حالت کلی باید توسعه درونی باشد؛ یعنی توسعه‌ای که با هویت فرهنگی و نظام ارزشی یک جامعه سازگار باشد و اولویت‌های ملی و نیازهای محلی را در نظر بگیرد. بنابراین الگوی مورد تأیید اسلام، نفی مناسبات مبتنی بر بیگاری در عرصه اقتصادی به مثابه پشتوانه‌ای برای توسعه اقتصادی پایدار است.

۷. سهم نویسندگان

نویسندگان مقاله به صورت برابر و مشترک مقاله را به رشته تحریر درآورده‌اند.

۸. تضاد منافع

در این مقاله تضاد منافی وجود ندارد.

سایر مکاتب توسعه، نگاهی مادی به این مقوله نداشته و بجز عناصر مالی و سرمایه برای تشکیل یک الگوی مطلوب و عادلانه، درصد سازوکاری است که در آن هم بتوان کرامت انسانی از حیث برابری در عرصه دستمزد و حقوق و هم از جهت توجه به تقسیم منابع مالی و ابزار میان افراد جامعه از جمله فعالان و کارآفرینان عرصه اقتصادی فراهم نمود تا در این صورت بتوان مناسبات مبتنی بر کار اجباری و بیگاری را نیز مرتفع نمود. این بدان معناست که افراد در یک نظام عادلانه اقتصادی و بدون توجه به نتیجه آن می‌توانند از عنصر کار شایسته برای بهبود و ارتقای شرایط فردی و جمعی جامعه اسلامی استفاده کرده و زمینه را برای قدرتمند شدن نظام اسلامی نیز فراهم نمایند. بدین ترتیب باید گفت که رفع مناسباتی که می‌تواند منجر به بیگاری شود، تهدید کننده عنصر استقلال فردی و وابسته کردن آنان به افراد متمولی است که تنها به کثرت منابع و اموال خود می‌اندیشند و این رویه نمی‌تواند با الگوی برابری طلبی توسعه اقتصادی پایدار در اسلام سازگاری داشته باشد. بنابراین اگر بتوان شرایط مناسبی از حیث تصمیم‌سازی و اصلاح فرهنگ عمومی به نفع استقلال گروه‌های شغلی و کارآفرینان صورت گیرد و شرایط (نه نتیجه) بدون مناسبات مبتنی بر بیگاری و استثمار رفع شود، زمینه برای شکل‌گیری الگوی توسعه اقتصادی پایدار مبتنی بر آموزه‌های اسلامی فراهم می‌گردد. به هر صورت الگوی کلی و ارائه شده در اسلام از توسعه به صورت مؤثری خواهان نفی مناسبات نابرابر در توزیع و انباشت ثروت و ترویج فرهنگ کار و تلاش و روزی حلال یا همان کار شایسته و متناسب با کرامت انسانی بدون بیگاری و کار اجباری است. در صورتیکه که

منابع

منابع فارسی

- ازکیا، مصطفی، غفاری، غلامرضا، مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی روستایی. تهران، اطلاعات. ۱۳۸۴.
- بیگی، علی، رنجبری، ابوالفضل، محمدزاده اصل، محمد، بیگی، جمال، فصلنامه فقه و مبانی حقوق اسلامی، سال سیزدهم، شماره چهارم، ۱۳۹۹.
- جعفری، اسمر، رحمان ستایش، محمدکاظم، همخوانی آموزه‌های قرآن با عوامل پیشرفت و توسعه اقتصادی در جامعه بشری، پژوهشنامه قرآن و حدیث، شماره بیست و دوم، ۱۳۹۷.
- حر عاملی، محمدبن حسن، وسایل الشیعه، جلد ۱۲، چاپ چهارم، تهران، نشر اسلامی، ۱۴۰۳ق.
- حکیمی، محدرضا، الحیاه، ۱۴۰۹ق، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی
- دادگر، حسن، دیرباز، عسگر، نگاهی به اسلام و توسعه پایدار، تهران: انتشارات معارف، ۱۳۹۴.
- درس‌خوان، رسول، جعفری پابندی، سیدمحمدحسین، تحلیل اثرات سیاسی اسلامی اسلامی بر توسعه پایدار شهری (مطالعه موردی شهر زنجان)، فصلنامه اقتصاد و مدیریت شهری، دوره ششم، پیاپی ۲۱، ۱۳۹۶.
- رسولی، افشین، خزایی، محمدمهدی، ایزدپناه، منصور، تأثیرپذیری شهرهای اسلامی از گردشگری شهری با رویکرد توسعه پایدار شهری (مطالعه موردی: شهر تهران) سومین کنفرانس الگوی اسلامی پیشرفت. تهران. ۱۳۹۳.
- سیدی بنابی، موسوی تبار، سید مرتضی، بررسی فقهی و حقوقی سوءرفتار با کودکان در لایحه حمایت از اطفال و نوجوانان و جایگاه آن در اسناد بین‌المللی، فصلنامه قضاوت، شماره ۹۴، ۱۳۹۷.
- شریف رضی، محمدبن حسین، نهج البلاغه، قم، انتشارات دارالهجره، ۱۳۷۹.
- صیرفیان باب‌الدستی، مهرناز، عطریان، فرامرز، مسعود، غلامحسین، مفهوم کار شایسته در ارتقاء اقتصاد با نگاهی به منابع فقهی، فصلنامه مطالعات فقه اقتصادی، دوره چهارم، شماره دوم، ۱۴۰۱.
- قاسم‌زاده علیشاهی، ابوالفضل، حیدری‌زاده، زهرا، حسنی، محمد، بررسی پیشایندها و پیامدهای اخلاق کار اسلامی، دوفصلنامه مدیریت در دانشگاه اسلامی، سال پنجم، شماره دوم، ۱۳۹۵.
- کلینی، محمدبن یعقوب، اصول کافی، جلد چهارم، تهران: انتشارات دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۳.
- متوسلی، محمود، توسعه اقتصادی، مفاهیم، مبانی نظری، رویکرد نهادگرایی و روشن‌شناسی. تهران، سمت، ۱۳۹۲.
- مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، تهران: انتشارات دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۸.
- محقق داماد. سید مصطفی. قواعد فقه، تهران. مرکز نشر علوم اسلامی. ۱۳۹۳.
- محقق داماد، مصطفی، قواعد فقه بخش جزایی، تهران، مرکز نشر علوم اسلامی، ۱۳۷۹ش.
- محمدیان، علی، حائری، محمدحسین، تحلیل فقهی حقوق کارگر در جامعه اسلامی با رویکردی بر آراء امام خمینی (ره)، فصلنامه مدیریت اسلامی، شماره هشتاد و نهم، ۱۳۹۳.
- مطهری، مرتضی، نظری به نظام اقتصادی اسلام، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۸۶.
- موسوی بجنوردی، سید محمد. القواعد الفقهیه، تهران، نشر میعاد. ۱۳۷۱.
- میرمحمد صادقی، حسین، بازتاب قواعد اخلاقی در قوانین راجع به کسب و کار در حقوق اسلام و ایران، فصلنامه دانشگاه مفید، شماره ۹۱، ۱۳۹۱.
- نمازی‌فر، حسین، احکام حکومتی از دیدگاه امام خمینی رحمه الله علیه "مجله مقالات و بررسی‌ها، ۶۸، ۱۳۷۹.
- یاقوتی، ابراهیم، جستاری در نظریه فقرزدایی قرآن و روایات بر مبنای پژوهش زمینه‌ای، پژوهش نامه قرآن و حدیث، شماره بیست و هفتم، ۱۳۹۹.

منابع لاتین

Yousef, Darwish Abdulrahman , Islamic Work Ethics as a Mediator of the Relationship between Locus of Control, Role Conflict & Role Ambiguity; A Study in an Islamic Country Setting, Journal of Managerial Psychology, Vol.15, No.4, 2001.

سایت:

International Labour Organization, 1999.

